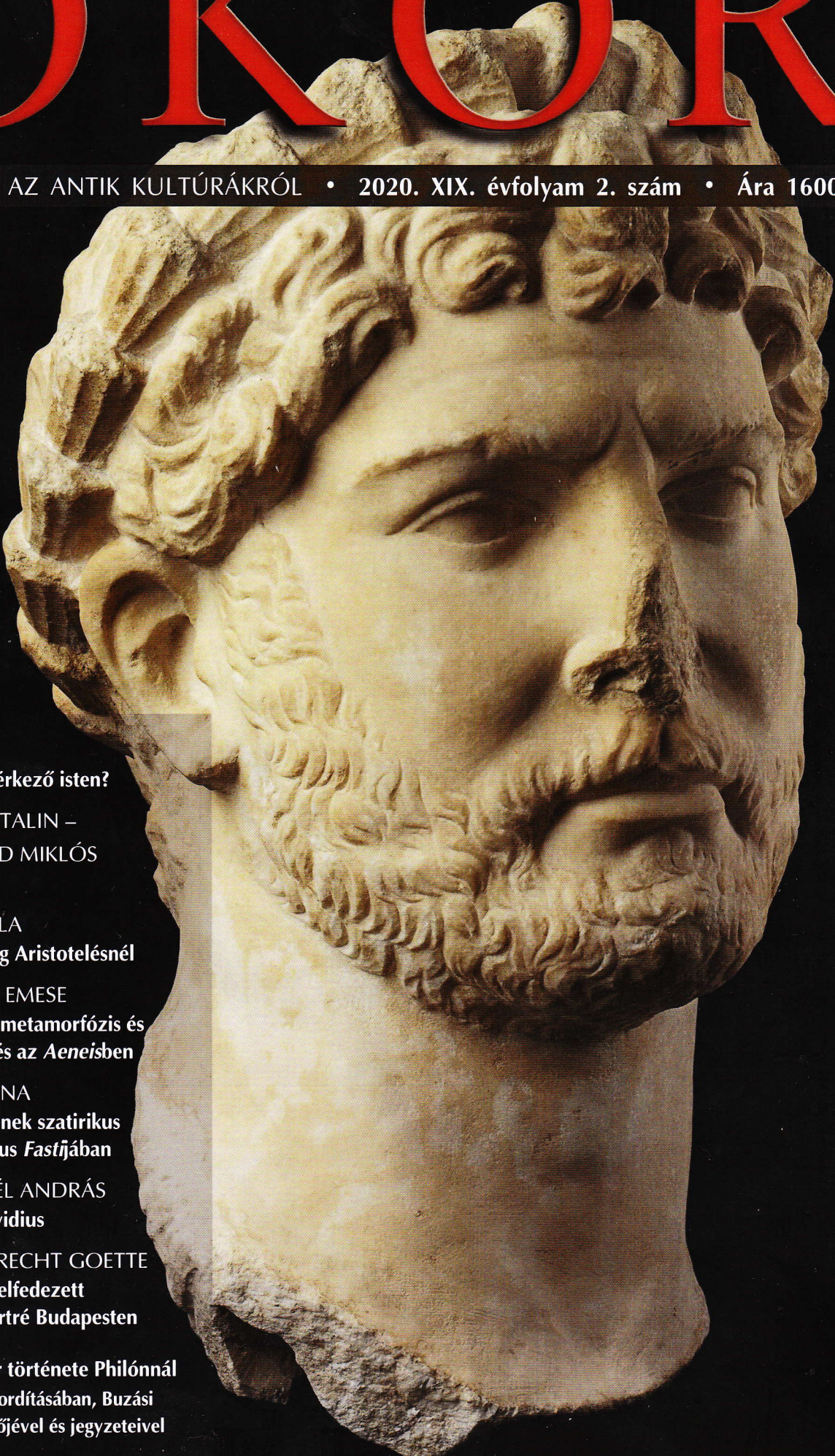

ÓKOR

FOLYÓIRAT AZ ANTIK KULTÚRÁKRÓL • 2020. XIX. évfolyam 2. szám • Ára 1600 Ft

ACÉL ZSOLT

Dionysos, az érkező isten?

BÉLYÁ CZ KATALIN –

NAGY ÁRPÁD MIKLÓS

Periammata

SIMON ATTILA

Idő és barátság Aristotelésnél

KERTI ANNA EMESE

Határátlépés, metamorfózis és
identitásképzés az *Aeneis*ben

DOBOS BARNA

Ianus beszédének szatirikus
vonásai Ovidius *Fastj*ában

ILLÉS KORNÉL ANDRÁS

Abélard és Ovidius

HANS RUPPRECHT GOETTE

Egy újonnan felfedezett
Hadrianus-portré Budapesten

Júda és Támár története Philónnál

Horváth Judit fordításában, Buzási
Gábor bevezetőjével és jegyzeteivel

ÓKOR

Folyóirat az antik kultúráról

Megjelenik negyedévente

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

Bács Tamás
Bencze Ágnes
Ferenczi Attila
Gabler Dénes
Grüll Tibor
Kalla Gábor
Kárpáti András
Kendeffy Gábor
Németh György

SZERKESZTŐSÉG

Böröczki Tamás
Dobos Barna
Esztári Réka
Tamás Ábel
Vámos Péter
Vér Ádám

veradam@gmail.com
okorportal.hu

1088 Budapest, Szentkirályi u. 16.
486-1527

MEGRENDÉLÉS:

veradam@gmail.com
Tel.: +36 30 826 6148
Egy szám ára 1600 Ft,
az éves előfizetés ára
2020-ban 4000 Ft

Kiadja a Gondolat Kiadó
1088 Budapest, Szentkirályi u. 16.
Tel.: 486-1527
e-mail: info@gondolatkiado.hu
gondolatkiado.hu
Tördelő Lipót Éva

ISSN 1589-2700

A lap megjelenését
a Nemzeti Kulturális Alap és
a Magyar Tudományos Akadémia
támogatta

Tartalom

Tanulmányok

- Acél Zsolt Dionysos, az érkező isten? 3
Előzetes megfontolások az Augustus-kori
elégiaköltészet Bacchus-alakjainak értelmezéséhez
- Bélyácz Katalin –
Nagy Árpád Miklós Periammata 26
Amulettek a korai athéni vörösalakos vázákon
- Simon Attila Idő és barátság Aristotelésnél 40
A *synétheia* fogalma
- Kerti Anna Emese Határátlépés, metamorfózis és identitásképzés 48
az *Aeneis*ben
A hajók átváltoztatása (IX. 77–158)
- Dobos Barna „A pénzre mi szükség?” 61
Ianus beszédének szatirikus vonásai
(Ovidius: *Fasti* I. 189–226)
- Illés Kornél András Abélard és Ovidius 72
Egy önironikus idézet a *Historia calamitatum*ban

Museion

- Hans Rupprecht Goette Egy újonnan felfedezett 79
Hadrianus-portré Budapesten

Textus

- Júda és Támár története Alexandriai Philón értelmezésében 86
Horváth Judit fordításában, Buzási Gábor bevezetőjével és jegyzeteivel

Könyvek

- Kóthay Katalin Anna: *A gamhudi koporsók és múmiadíszek.
Egy egyiptomi temető leletei a Szépművészeti Múzeumban*
(Schreiber Gábor) 100

A címlapon: Hadrianus császár (Kr. u. 117–138)
márványszobrának részlete Kyrénéből (Libia), Kr. u. 117–125 körül.
British Museum, London, ltsz.: 1861,1127.23
(a kapcsolódó cikket lásd a 79. oldalon)

A címlap belső oldalán: Márvány síremlék részlete Acharnából
(Athén), Kr. e. 4. század közepe. Metropolitan Museum,
New York, ltsz.: 48.11.4.

A hátsó borítón: Hadrianus márvány mellszobrának töredéke,
Kr. u. 137–138 körül. Budapest, Szépművészeti Múzeum, Antik Gyűjtemény
(fotó: Mátyus László – a kapcsolódó cikket lásd a 79. oldalon)

Abélard és Ovidius

Egy önironikus idézet a *Historia calamitatum*ban

Illés Kornél András

Pierre Abélard, az ismert 11–12. századi értelmiségi ránk hagyott egy levél formában megírt, rövid önéletrajzi összefoglalót, amelyet az utókor *Historia calamitatum*ként, Turgonyi Zoltán fordítása alapján magyarul *Szerencsétlenségeim történeteként* emleget.¹ Ebben a műben Abélard antik szerzők szövegeit is idézi, többek között Ovidius sorait.² Ezek egyike, egy *Metamorphoses*ből származó részlet, a mű nyolcadik *caput*jában olvasható.³ Első pillantásra nem látunk semmi különöset ebben az idézetben, látszólag logikusan illeszkedik a gondolatmenetbe. Ugyanakkor, ha figyelembe vesszük az idézett szavaknak a *Historia calamitatum*ban, illetve az eredeti ovidiusi műben betöltött szerepét, alapvetően átalakulhat a részlet értelmezése. Írásomban igyekszem a *Metamorphoses*-hely kontextusa és az abélard-i szöveg intertextuális kölcsönhatásából létrejövő jelentéseket kibontani, emellett arról is szeretnék szólni, mennyire kivételes egy ilyen Ovidius-idézet a korszak irodalmi gyakorlatában.

A középkor kultúrájában felmérhetetlen jelentősége volt az antikvitás örökségének, Publius Ovidius Naso pedig minden kétséget kizáróan bekerült a legfontosabb ókori szerzők kánonjába is. Ennek illusztrálására talán elég megemlítenünk, hogy csupán a *Metamorphoses* kommentárjaiból több tucatnyi kézirat maradt ránk ebből az időszakból, de olyan gyűjteményes kötetben is találkozunk műveivel, amely a legalapvetőbb, tananyagként használt szövegeket tartalmazta.⁴ A középkor Ovidius iránti érdeklődésének első nagy korszakát a Karoling-reneszánsz hozta el. Az említett költő ekkor nem tartozott a legtöbbet forgatott szerzők közé – ezt a szerepet Augustus korának két másik költője, Vergilius és Horatius töltötte be –, a korszak szellemi elitje számára azonban fontos irodalmi viszonyítási pontot jelentett.⁵ Ekkor sok szempontból a száműzetés motívuma volt meghatározó Ovidius életművének értelmezésekor. Az ókori költő elszakítottága Rómától egyfelől párhuzamot jelenthetett a kora középkori művelt személyek számára az antikvitáshoz viszonyított időbeli távolságuk értelmezéséhez, másfelől pedig az Európa különböző pontjain élő, ugyanakkor egymással baráti kapcsolatban álló irodalmárok közötti távolság megélésben is szerepet játszott.⁶ Ralph Hexter mindezt úgy értelmezi, hogy a latinitás kultúrája egyfajta elképzelt, teret és időt átszelő közösséget teremtett, amely sok szempontból rokonságban állt a Tomiban élő Ovidius által a költeményeiben újrateremtett Rómával.⁷

Nagy Károly korának lezárultával ugyan rövid visszaesés következett be Ovidius megítélésében, ám az 1100-as évektől kezdve számítjuk az ún. *Aetas Ovidiana*-t, vagyis a középkor Ovidius iránti érdeklődésének csúcskorszakát. Még ekkor is kevésbé volt megkerülhetetlen figura, mint Vergilius és Horatius, ám a művei iránti érdeklődés intenzívnek és stabilnak mondható. Ezzel együtt költeményei, elsősorban a *Metamorphoses*, az *Epistulae ex Ponto* és a *Heroides*, a tantermekbe is utat találtak.⁸ Jóllehet műveinek tartalma értelemszerűen kevésbé kapcsolódott a keresztény szellemiséghez, a rendelkezésünkre álló források alapján az ovidiusi életmű pogány gyökerei egyáltalán nem jelentettek áthidalhatatlan akadályt a középkori olvasók számára.⁹ Természetesen Ovidius költészetének világképe és a kereszténység közötti diszkrepanciát nem hagyta figyelmen kívül a középkor: több olyan próbálkozásról is tudunk, amikor egyes szerzők megpróbálták összehangba hozni Ovidiust és a kor val-

lasi felfogását. Előfordult például, hogy az életműben előbbre helyezték az *Ars amatoriát*, mint az *Amorest* és a *Heroidest*, az így kialakult sorrend pedig az eredendő bünt idézhette fel annak tanulmányozójában: az *Ars amatoriával* – a nevezetes, házasságtörésre buzdító szerelmi tankölteménnyel – ebben a rendszerben Ovidius egy, az egész pályáját végigkísérő hibát követ el, amelyet aztán a későbbiek tekintett költeményeivel próbált jóvátenni.¹⁰ Ugyanakkor itt említhetjük például az *Ovide moralisé* című, a 14. században keletkezett, népnyelven írt, francia költeményt is, amely a középkori Ovidius-recepcióban egyáltalán nem egyedülálló, allegorikus olvasási móddal megpróbálja a kereszténységhez igazítva értelmezni a *Metamorphosest*.¹¹ Ennek a törekvésnek az egyik legszélsőségebb, biografizáló megnyilvánulásával egy Freiburgban papírra vetett történetben találkozhatunk: eszerint Ovidius idős korában keresztény hitre tért és Tomi püspökévé vált.¹²

Ugyanakkor nem a kereszténység és a pogány örökség közötti feszültség volt az egyetlen ellentmondás Ovidius megítélésében. Ahogyan azt Jeremy Dimmick is hangsúlyozza, Ovidius költészete a középkorban a határátlépéssel kapcsolódott össze, tekintélye pedig alapvetően képlékeny volt és állandóan alakult az egyes értelmezői szándékoknak és koncepcióknak megfelelően.¹³ Ovidius azonban korántsem volt mindenki számára kedvelt és nagyra becsült szerző: Christine de Pisan (1365 k. – 1430 k.)¹⁴ *Livre de la cité des dames* (A nők városának könyve) című művében Ovidius mint a végül kasztrálással büntetett negatív hős jelenik meg, Saint-Thierry Vilmos (1075 k. – 1148)¹⁵ pedig a *De natura et dignitate amoris* (A szeretet természetéről és méltóságáról) című munkáját lényegében az *Ars amatoria* ellenében írta meg.¹⁶ Az őt ért kritikák ellenére Ovidius igen jelentős olvasmánya volt a középkornak, autoritása pedig igen sokféle területen megmutatkozott. Ovidius életműve értelmezésének egyik központi kategóriája a szerelem volt. Annyira fontos szerepet töltött be Ovidius megítélésében a szerelem ismerőjének képzete, hogy a műveihez készült *accessus*okban – rövid, életrajzot is tartalmazó bevezetőkben – általában valamilyen szerelmi kalandot jelöltek meg azon *error*ként, amely a száműzetéséhez vezetett.¹⁷ Mindemellett költészetének bőséges mitológiai anyaga miatt az antik mítoszok tanulmányozásában is szerephez jutott, többek között az iskolai oktatásban is.¹⁸ Ugyanakkor műveit gyakorta – számos más költőéhez hasonlóan – a morálfilozófia szemüvegén keresztül értelmezték.¹⁹

Ovidius tehát olvasott szerzőnek számított a középkorban, népszerűségének egyik nagy felívelése pedig éppen arra az időszakra – a 12. századra – tehető, amelyben Pierre Abélard alkotott, és amelynek fordulatos karrierje során meghatározó és egyben ellentmondásos alakjává vált. Abélard munkássága többnyire szélsőséges reakciókat váltott ki kortársaiból: Clairvaux-i Szent Bernát, a nagy formátumú ciszterci szerzetes, a kor kereszténységének egyik vezéralakja elszánt ellenfele, Petrus Venerabilis, a megkerülhetetlen jelentőségű bencés monostor, Cluny nagyhatalmú apátja pedig őszinte csodálója volt. Éles kritikái nyomán szembekerült mestereivel, Champeaux-i Vilmostal és Laoni Anzelmmel, ugyanakkor Párizs egyik legnépszerűbb oktatójává vált. Életének alapvető fordulatát az Héloise-zal folytatott viszony jelentette. A nevelés céljából rá bízott lány gyermeket szült neki, ezzel pedig Abélard kivívta maga ellen a gyám, Fulbert kanonok haragját. Ugyan feleségül

1. kép. Abélard szobra a Louvre Cour Napoléon felőli homlokzatán. Pierre-Jules Cavalier, 1853–57 (forrás: Wikimedia)

vette Héloise-t, a házasság után azonban – az egyre feszültebbé váló légkör miatt – apácakolostorban helyezte biztonságba feleségét. Ezt Fulbert a házasság megsemmisítésére irányuló törekvésként értelmezte, aminek következménye az lett, hogy emberei bosszúból kasztrálták a filozófust. Ezzel új szakasz kezdődött Abélard pályáján, felöltötte a szerzetesi csuhát, a monasztikus keretek között végzett tevékenysége azonban nem volt kevésbé viharos, mint korábbi oktatói karrierje. Saját kolostort alapított Paraclet néven, amely a későbbiekben az apácává lett Héloise vezette közösségnek adott otthont. Apáti tisztségre emelkedett a Bretagne-i Saint-Gildas rendházban, ugyanakkor két zsinaton is eretnekként ítélték el, előbb Soissons-ban, 1121-ben, majd Sens-ben, 1140-ben. Mindeközben a tanítással sem hagyott fel, sőt maga a Paraclet is a köré gyűlt diákokból alakult ki, az 1130-as években pedig már újra Párizsban oktatott.²⁰

Fontos kiemelnünk Abélard életének egy olyan aspektusát, amely közel hozza egymáshoz az antik költőt és a középkori filozófust: ez pedig maga a költészet. Abélard születése és neveltetése révén is kapcsolatba került a korszak költészetével, elsősorban a 12. századi vernakuláris (népnyelvi) irodalom egyik legjelentősebb irányzatával, a trubadúrköltéssel. Ahogyan azt az Abélard munkásságát rendkívül sokrétűen fel-

2. kép. Abélard és Héloise ábrázolása a *Roman de la Rose* egy 14. századi kéziratában (forrás: Wikimedia)

dolgozó M. T. Clanchy is kiemeli, a filozófus szülőhelye, La Pallete, lényeges kereskedelmi utak révén kapcsolódott azokhoz a dél-franciaországi területekhez, amelyek a trubadúrköltészet szülőföldjének tekinthetők.²¹ A családnak, Abélard apjának személyén keresztül is lehetett kapcsolata ezekkel a régiókkal. Amennyiben hihetünk Poitiers-i Richárd krónikájának, elmondhatjuk, hogy a 12. századi filozófus atyja Poitou területéről származott, tehát arról a földről, amely a 11. század végén és a 12. század elején IX. Vilmos (aktív: 1071–1126) aquitániai herceg birtoka volt. Vilmos személyének pedig azért van nagy jelentősége, mert az irodalomtörténeti közfelfogás szerint ő volt az egyik első trubadúr.²² Mindemellett valószínűnek tűnik a feltételezés, hogy Abélard korai tanulmányai során maga is kapcsolatba kerülhetett azzal a Loire menti költői iskolával, melynek kulcsfigurái Rennes-i Marbod (1035 k. – 1123),²³ Lavaradini Hildebert (1056–1133)²⁴ és Bourgueil-i Baudri (1046 k. – 1130)²⁵ voltak.²⁶ Mindennek azért is kell különös figyelmet szentelnünk, mert Bourgueil-i Baudri költészetében rendkívül fontos szerepet töltött az Ovidiusszal folytatott párbeszéd.²⁷

Forrásaink szerint maga Abélard is írt verseket. Elsősorban szerelmi költészettel foglalkozott, művei pedig igen nagy ismertségre tehettek szert, Clanchy még azt is elképzelhetőnek tartja, hogy a *jongleur*ök, a 12. század változatos szórakozást kínáló előadóművészei is felhasználták műsoraikban a verseit.²⁸ Itt fontos megjegyezni, hogy a korszakban korántsem volt összeegyeztethetetlen Abélard filozófusi és teológusi munkásságából következő klerikusi státusza a költészettel.²⁹

Több olyan trubadúrt is ismerünk, aki alapvetően egyházi személy volt, mégis költői babérokra tett szert: Cercamon (aktív: 1137–1149) esetében úgy tudjuk, hogy műveltségének elemeit egyházi oktatás során sajátíthatta el, Marcabruval (aktív: 1130–1149) kapcsolatban pedig egyenesen klerikusi jogállást feltételezhetünk.³⁰

Abélard egy olyan korszakban alkotott, amelynek kulturális miliőjében lényeges szerepet töltött be Ovidius, a költészet világa pedig korántsem volt idegen számára, így semmi meglepő nincs abban, hogy önéletrajzi jellegű művének megírásakor is a látókörében voltak Ovidius szövegei. Ugyanakkor fontos tanulságokkal járhat, ha közelebbről megvizsgáljuk, hogy a *Historia calamitatum* szerzője pontosan miképpen is használta ezeket a szövegeket. Az alábbiakban elemzendő idézetet is magába foglaló szakaszban Abélard a fiatalkori tevékenységéről ír, pontosabban azokról az évekről, amikor Champeaux-i Vilmos iskolájában tanult, és amikor konfliktusba keveredett a tekintélyes mesterrel eltérő nézeteik miatt.³¹ Mindezek elbeszélésében szerénykedés nélkül hangsúlyozza saját dicsőségét, miszerint lángelméje egyértelműen elhomályosítja ellenfele tekintélyét, olyannyira, hogy annak tanítványai fokozatosan egyre inkább mellé állnak:

Ab hoc autem scholarum nostrorum tirocinio ita in arte dialectica nomen meum dilatari cepit, ut non solum condiscipulorum meorum, verum etiam ipsius magistri fama contracta paulatim extingueretur. Hinc factum est ut de me amplius ipse presumens ad castrum Corbolii quod Parisiace urbi vicinius est, quamtotius scholas nostras transferrem, ut inde videlicet crebriores disputationis assultus nostra daret importunitas.

*Röviddel iskolánk alapítása után olyan nevet szereztem a dialektika tudományában, hogy lassanként nemcsak egykori diáktársaim, hanem mesterem szűkebb körre korlátozott hírért is elhomályosította. Ezért aztán önbizalmam növekedtével iskolánkat áthelyeztem Corbeil-be, hogy ott, Párizs közelében, sűrűbben folytathassam kíméletlen vitáimat.*³²

Abélard: *Historia calamitatum* 5

Hinc tantum roboris et auctoritatis nostra suscepit disciplina, ut hii qui antea vehementius magistro illi nostro adhe-rebant et maxime nostram infestabant doctrinam, ad nostras convolarent scholas, et ipse qui in scholis Parisiace sedis magistro successerat nostro locum mihi suum offerret, ut ibidem cum ceteris nostro se traderet magisterio ubi antea suus ille et noster magister floruerat.

*Ezzel szemben a mi tanaink akkora tekintélyre és hírnévre tettek szert, hogy azok is, akik eleinte határozottan kitar-tottak meseterünk mellett, és a legteljesebb mértékben tá-madták elméletünket, mind iskolánkba sereglettek; sőt, mes-terünk utóda a párizsi katedrán átengedte nekem a helyét, hogy a többiekkel együtt ugyanott hallgassa az előadásai-mat, ahol azelőtt ő, illetve mesterünk élte virágkorát.*³³

Abélard: *Historia calamitatum* 7

A vitát övező intellektuális csatákról igen harciasan ír, önmagát mintegy győztes hadvezérként mutatja be, a tudományos vita pedig várostrommá válik, ahol Champeaux-i Vilmosnak kell felmentenie szorongatott híveit:

[...] *extra civitatem in monte Sancte Genovefe scholarum nostrarum castra posui, quasi eum obsessurus qui locum occupaverat nostrum. Quo audito magister noster, statim ad urbem impudenter rediens, scholas quas tunc habere poterat et conventiculum fratrum ad pristinum reduxit monasterium, quasi militem suum quem dimiserat ab obsidione nostra liberaturus.*

[...] ezért iskolánk – akárha tanári székiünk bitorlóját akartuk volna ostrom alá venni – a városon kívül, Szent Genovéva hegyén vert tábor. Erről értesülve mesterünk szemérmetlen módon rögtön visszatért, s iskoláját, valamint szerzetársainak gyülekeztét újra az előző kolostorba költöztette, mintha hívének általunk ostromlott seregét akarta volna fölmenteni.³⁴

Abélard: *Historia calamitatum* 8

Abélard a konfliktus leírásakor kétszer is idéz Ovidiustól. Először a *Remedia amoris*-ből átvett szöveggel húzza alá a győzelmeit és az azok következtében megszülető tekintélyét:

[...] *et quanto manifestius eius me persequabatur invidia tanto mihi auctoritatis amplius conferebat iuxta illud poeticum:*

Summa petit livor: perflant altissima venti.

[...] s minél nyíltabban üldözött mesterem gyűlölködése, annál nagyobbra nőtt tekintélyem, a költemény szavai szerint: Nagyra irigy a világ, s hegyoromnak támad a szélvész.³⁵

Abélard: *Historia calamitatum* 8

Végül pedig a Champeaux-i Vilmostal folytatott vitáinak kifejtését két Ovidius-sorral zárja:

Post reditum vero magistri nostri ad urbem, quos conflictus disputationum scolares nostri tam cum ipso quam cum discipulis eius habuerint, et quos fortuna eventus in his bellis dederit nostris, immo mihi ipsi in eis, te quoque res ipsa dudum edocuit. Illud vero Ajacis, ut temperantius loquar, audacter proferam,

Si quaeritis huius

Fortunam pugnae, non sum superatus ab illo.

Quod si ego taceam, res ipsa clamat et ipsius rei finis indicat.

Hogy Guilhaelms visszatérése után hallgatóim milyen szócsatákat vívtak a disputációk során az ő diákjaival, s hogy a sors milyen győzelmeket juttatott híveimnek és nekem, azt magad is tapasztaltad. Még ha mértéktartó igyekszem is lenni, Ajax szavait kell idéznem:

S ha talán a csatának

végét kérdezték: nem győzött rajtam a bajnok.³⁶

Mert ha én hallgatnék is, a tettek és az elért eredmények önmagukért beszélnek.³⁷

Abélard: *Historia calamitatum* 8

Az önbizalomtól duzzadó Abélard képe jelenik meg a szemünk előtt, aki fiatalsága ellenére szétzúzta a tekintélyes tudós hírnevét, mindennek leírását pedig azon szavak felidézésével zárja, amelyek a *Metamorphoses*-ben az *Ilias* nagy görög hősének, Aiasnak a szájából hangzanak el. Első pillantásra ez nem tűnik rendkívülinek: a már korábban is katonai fogalmakkal operáló és a dicső stratégia szerepét magára öltő Abélard a leírás végén mintegy eljuttatja a csúcsra ezt a narratív elemet, és önmagát a mitikus hőssel azonosítja. Mindazonáltal, ha alaposabb vizsgálat alá vetjük az idézetet, mindez hamar a visszájára fordulhat, ugyanis Ovidiusnál Ajax nevetséges hencegőként jelenik meg – mint ahogyan arra M. T. Clanchy, Andrew Taylor és Durant Waite Robertson is rámutatnak.³⁸ Ennek következtében pedig azzal, hogy Abélard a *Metamorphoses* Ajaxával azonosítja magát, önmagát is komikus szájhősként mutatja be, s így az irodalmi idézet egy pillanatra az ironikus önreflexió eszköze lesz. Clanchy mindezt úgy értelmezi, hogy Abélard valójában azt akarta finoman jelezni ezzel az idézettel, hogy a korábbiakban leírt nagyszerű győzelmei ellenére végül veszített Champeaux-i Vilmostal szemben. A brit középkorkutató ezt összekapcsolja az idézetet követő szövegrésszel: szerinte a szöveg áttételesen, utalásain keresztül azt sugallja az olvasónak, hogy valójában nem is édesanyja betegsége, hanem az intellektuális háborúban elszenvedett veresége miatt kellett elhagynia Párizst.³⁹ Taylor azt veti fel, hogy ez színlelt gesztus lehetett: a szerző a múlttal kapcsolatos keserű érzéseit akarhatta szerinte ezen a közvetett módon kifejezésre juttatni azzal, hogy önmagán ironizált.⁴⁰ Robertson még tovább megy: szerinte Abélard a *Historia calamitatum*-ban teljes egészében megtagadja és nevetségessé teszi a fiatal énjét, a fenti idézet pedig ennek a narratívának alkotja az egyik elemét.⁴¹

Összességében tehát egyetértés van az értelmezők között, hogy a szöveg korábbi, elképesztő magabiztosságot sugárzó részei és a tárgyalt idézet között valamiféle feszültség figyelhető meg. Önirónia rejlik e szavak átvételében. Ha elfogadjuk Clanchy értelmezését, hogy valójában a vereséget jelzi a két idézett verssor, akkor azt mondhatjuk, hogy Abélard hosszas, nyolc *caputon* keresztül próbálja elfedni az olvasó elől a valóságot, a vereségét, az utolsó sorban egy nagyon finom, nagyon szubtilis utalással mégis leleplezi magát. A szövegben az idézet egyfajta elbizonytalanító tényezőként funkcionálhat, és kettőssé teszi a Champeaux-i Vilmostal folytatott diskurzus narratíváját. Hangsúlyosan megjelenik szemünk előtt a győzedelmes zseni, aki azonban a dobogó legfelső fokáról lelépve mégis megbotlik egy kicsit, és az Ovidius-idézzel egyetlen sorpár erejéig éppen öntelt hencegésében mutatja meg és teszi nevetségessé önmagát.

Felmerül tehát a gyanú, hogy tudatos elbeszélői stratégiáról van szó, és Abélard lényegében egyfajta önironikus ellensúlynak szánhatta ezt az idézetet. Történetileg nézve ez csak abban az esetben lehet megalapozott, ha a szerző valóban tisztában volt a versek eredeti kontextusával. Erre a problémára Clanchy is kitér a *Historia calamitatum* idézetei kapcsán, ugyanakkor nem foglal egyértelműen állást: egyfelől lehetségesnek tartja, hogy Abélard csak egy idézetgyűjteményből ismerte ezeket a verssorokat, másfelől szerinte az is hasonlóképp elképzelhető, hogy a 12. századi filozófus ismerte az ovidiusi költemény teljes szövegét.⁴² E kérdés eldöntésében segítségünkre lehet, ha egy futó pillantás erejéig megvizsgáljuk az Abélard-nál előforduló egyéb *Metamorphoses*-idézeteket és utalásokat.

3. kép. Abélard és Héloïse mai síremléke a Père-Lachaise temetőben. Albert Alexandre Lenoir és Louis Pierre Desseine alkotása, 1817 (forrás: Wikimedia)

Abélard az *Ethicájában* a *Metamorphoses* I. énekének 524. sorából idéz,⁴³ emellett a *Theologia christianában*⁴⁴ és a *Theologia „Scholarium”-ban*⁴⁵ is felfedezhető egy szöveghely, amely az ovidiusi mű IV. könyvének 428. sorából származik. Itt azonban azt is érdemes megjegyezni, hogy az idézetet tartalmazó *caputot* Abélard egy az egyben emelte át a *Theologia „Scholarium”-ba* a *Theologia christianából*, tehát valószínű: a *Theologia christianából* származó szöveg újrahasznosításakor a filozófus érintetlenül hagyta ez említett Ovidius-részletet.⁴⁶ Szintén ezzel az idézettel találkozhatunk az Abélard és Héloïse levelezésének 8. számú darabjához csatlakozó *Institutióban*, a 72. *caputban*.⁴⁷ Mindezekén túl számos olyan esettel is szembesülhetünk, ahol Abélard nem idéz a *Metamorphosesből*, hanem csak utal a szövegre vagy egy ott olvasható történetre. Az *Expositio in Hexameron* címet viselő műben a szövegkiadás egyik készítője, Mary Romig egy, a *Metamorphoses* elejére, a világ keletkezésének leírására utaló szövegrészt azonosított a 25. *caputban*.⁴⁸ A *Szerencsétlenségeim történetében* is találkozunk Ovidius művére tartalmilag utaló részlettel: az 58. *caputban* olvasható szöveg a mű magyar fordítója, Turgonyi Zoltán, valamint kiadója, az angol David Luscombe és az olasz Ileana Pagani szerint is a *Metamorphoses* Echo-történetét idézi

fel,⁴⁹ de a műnek már a 21. *caputjában* is felfedezhetünk egy tartalmi utalást.⁵⁰ Ez utóbbival kapcsolatban ugyanakkor a szöveg kommentálójának álláspontja nem egységes. Turgonyi Zoltán szerint Abélard itt a *Metamorphoses* Marsról és Venusról szóló részletére utal, míg Ileana Pagani véleménye szerint a részlet ugyan kapcsolatban állhat a *Metamorphoses*szel is, de valószínűbb, hogy inkább az *Ars amatoriát* idézi meg.⁵¹ Szintén a *Historia calamitatum*ban találkozunk egy olyan részlettel, amelynek a megfogalmazása rokonságot mutat a *Metamorphoses* egyik sorával.⁵²

Végigtekintve ezeken a szöveghelyeken megkockáztatható a kijelentés, hogy Abélard nagy valószínűséggel ismerhette a *Metamorphoses* teljes szövegét vagy legalábbis hosszabb részleteit. A *Metamorphoses* IV. könyvének 428. sora Abélard életművében több helyen is előfordul idézetként, és ez akár el is

bizonytalaníthat minket, hiszen arra is gondolhatnánk, hogy éppen azért ismétlődik ez a részlet, mert Abélard a műtől függetlenül szentenciaként ismerte; ám az egyéb *Metamorphoses*-idézetek és a további intertextuális kapcsolódási pontok sokkal valószínűbbé teszik, hogy a *Historia calamitatum* szerzője az ovidiusi életmű hosszabb részeit vagy akár egészét ismerhette. Az Abélard-művekben szereplő Ovidius-idézetek olyan szervesen kapcsolódnak a mű narratíváihoz, hogy használatuk alapján joggal feltételezhetjük a szöveg beható ismeretét. Ha Abélard valamiféle idézetgyűjtemény révén csupán szentenciaként használható verssorokat ismert volna Ovidiustól, pár soros idézeteket még könnyedén beilleszthetett volna a művébe, azonban ahhoz már nem lettek volna meg a kellő ismeretei, hogy a saját életének bizonyos aspektusait rokonítsa az Ovidiusnál szereplő figurák történeteivel. Ezeket a történeteket csak úgy ismerhette meg a párhuzam létrehozásához szükséges mélységben, ha valóban elolvasta Ovidius klasszikusát. Az Ajax-idézet ironikus felhangját akkor sem hagyhatnánk figyelmen kívül, ha az intertextualitás jól ismert önműködéséből adódna, ugyanakkor jó eséllyel megállapíthatjuk, hogy egy tudatos elbeszélői stratégia részét képezte.

Jegyzetek

E helyütt szeretném megköszönni Nagy Baláznak és Ferenczi Attilának a cikk elkészítésében nyújtott segítségét. A *Historia calamitatum*ot magyarul, kisebb módosításokkal, Turgonyi Zoltán fordításában idézem.

1 Turgonyi 1985.

2 Erre vonatkozóan lásd Turgonyi Zoltánnak a szöveghez fűzött jegyzeteit: Turgonyi 1985, 45–49.

3 Munkám során David Luscombe kritikai kiadását vettem alapul, ami a *Historia calamitatum* mellett az Abélard–Héloïse-levelezést is tartalmazza. A *caputok* számozását az ebben használtak szerint

adom meg a továbbiakban, mind a *Historia calamitatum*, mind a levelek esetében. A *Historia calamitatum* a nevezett kötetben *Epistola I*-ként szerepel, lásd Luscombe 2013.

4 Coulson 2007, 35–42.

5 Hexter 2002, 418–419.

6 Hexter 2002, 417–421.

7 Hexter 2002, 418.

8 Richmond 2002, 452; Hexter 2002, 413; Knox 2010, 28; Dimmick 2002, 267.

9 Hexter 2002, 431.

10 Dimmick 2002, 273–274.

- 11 Knox 2010, 28; Dimmick 2002, 278–280; további, Ovidiust al-
legorikusan értelmező szerzőkről: Fyler 2009, 411–412; Coulson
2007, 34 és 36.
- 12 Dimmick 2002, 275–276.
- 13 Dimmick 2002, 264–266 és 286. Itt fontos megjegyezni, hogy a
kortárs klasszika-filológia éppen a fent említett határátlépésben,
költészetének szférák közöttiségében látja Ovidius nagyságát. Ez-
zel kapcsolatban lásd Krupp 2020.
- 14 Walters 2005, 29.
- 15 Clanchy 1999, 344.
- 16 Dimmick 2002, 267–268.
- 17 Fyler 2009, 411; Hexter 2002, 433–434.
- 18 Fyler 2009, 412; Hexter, 2002, 430–431.
- 19 Dimmick 2002, 268–270.
- 20 Abélard életének különböző aspektusairól könyvtárnyi szakiroda-
lom született. A legteljesebb biográfia máig M. T. Clanchy mun-
kája (Clanchy 1999), emellett Abélard életének alapvető tényeit
jól és tömören foglalja össze David Luscombe (Luscombe 2002).
Magyarul elérhető Jacques Le Goff a középkori értelmiségről írott
műve, amelyben szintén színvonalas áttekintést ad Abélard éle-
téről (Le Goff 1979, 50–69), továbbá Láng Benedek és Borbély
Gábor munkáiban is találhatunk Abélard életére vonatkozó sza-
kaszokat (Láng 1994, 131–137; Borbély 2008, 57–78). A múlt
században, John F. Benton fellépésétől kezdődően rendkívül in-
tenzív vita alakult ki arra nézve, hogy a jelen cikkben is vizsgált
*Historia calamitatum*ot valóban Abélard írta-e, vagy hamisítvány,
mára azonban széles körben elfogadottá vált a nézet, miszerint a
Szerencsétlenségeim történetének szövege hiteles. (A vita össze-
foglalását lásd Marenbon 2000; Marenbon 1997, 82–93; Láng
1994; az aktuális történettudományi állásponthoz: Dronke 2001,
135; Sweeney 2007, 304, 1. jegyzet; Mews 2014, 825; Luscombe
2013, xxviii–xxx.)
- 21 Clanchy 1999, 132–133.
- 22 Clanchy 1999, 133; az említett szöveghely: Migne 1995, 106;
IX. Vilmoossal kapcsolatban: Gaunt–Kay 1999, 285; Zemplényi
1998, 12.
- 23 Balint 2010c, 1085.
- 24 Balint 2010b, 799.
- 25 Balint 2010a, 235.
- 26 Verbaal 2014, 199–200; Clanchy 1999, 93.
- 27 Hexter 2002, 422–423.
- 28 Clanchy 1999, 93 és 133–134; Ferruolo 1985, 38; a *jongleur*ökkel
kapcsolatban lásd Gaunt 2010, 910–911.
- 29 Clanchy 1999, 54–58.
- 30 Harvey 1999, 16; Gaunt–Kay 1999, 281 és 287.
- 31 Turgonyi 1985, 3–9.
- 32 Turgonyi 1985, 6.
- 33 Turgonyi 1985, 7.
- 34 Turgonyi 1985, 8.
- 35 Turgonyi 1985, 7. Az idézett verssor forrása: Ovidius: *Remedia
amoris* I. 369, ford. Turgonyi Zoltán.
- 36 Ovidius: *Metamorphoses* XIII. 89, ford. Devecseri Gábor.
- 37 Turgonyi 1985, 8.
- 38 Clanchy 1999, 145; Taylor 1998, 28–29; Robertson 1974, 112–
114.
- 39 Clanchy 1999, 145.
- 40 Taylor 1998, 29.
- 41 Robertson 1974, 99–118; ezzel kapcsolatban határozott ellenvéle-
ményt fogalmaz meg Taylor 1998, 28–29.
- 42 Clanchy 1999, 93.
- 43 Luscombe 1979, 110, 31–32. sor.
- 44 Abélard: *Theologia christiana* III. 8c (Buytaert 1969 alapján).
- 45 Abélard: *Theologia „Scholarium”* II. 33 (Buytaert–Mews 1987
alapján).
- 46 Buytaert–Mews 1987, 304.
- 47 Abélard: *Institutio* 72 (Luscombe 2013 alapján).
- 48 *Quidem nonnulli philosophorum seu poetarum chaos dixerunt...*
(Abélard: *Expositio in Hexameron* 25). Természetesen az idézett
passzus nem kizárólag Ovidiusra vonatkozhat, de Romig való-
színűnek tartja, hogy többek között a *Metamorphoses*re utal-
hat a szövegrészlet – lásd Romig–Burnett–Luscombe 2004, 12.
Ezt az értelmezést erősíti, hogy a *Metamorphoses* kezdő sorait
a középkorban gyakran kozmológiaként olvasták, vö. Hexter
2002, 442.
- 49 *Hoc autem loco me corpore latitante, sed fama tunc maxime uni-
versum mundum perambulante et illius poetici figmenti quod Equo
dicitur instar penitus retinentem quod videlicet plurimum vocis
habet sed nihil substantie...* (Abélard: *Historia calamitatum* 58).
Turgonyi Zoltán álláspontjához lásd Turgonyi 1985, 31, 66. jegy-
zet; David Luscombe véleményéhez: Luscombe 2013, 90, 175.
jegyzet; Ileana Pagani álláspontjához: Pagani–Orlandi 2013, 97,
207. jegyzet.
- 50 *Actum itaque in nobis est quod in Marte et Venere deprehensis
poetica narrat fabula* (Abélard: *Historia calamitatum* 21).
- 51 Turgonyi 1985, 13, 18. jegyzet; Pagani–Orlandi 2013, 86, 82.
jegyzet; Luscombe nem foglal állást, jegyzetében mindkét művet
megjelöli: Luscombe 2013, 32, 71. jegyzet.
- 52 *Primum domo una conjungimur, postmodum animo* (Abélard: *His-
toria calamitatum* 18). E sorokat Ileana Pagani a *Metamorphoses*
XIV. könyvének 78. sorával hozza összefüggésbe: *excipit Aenean
illic animoque domoque* (Ovidius: *Metamorphoses* XIV. 78): Pa-
gani–Orlandi 2013, 85, 76. jegyzet; Luscombe is említést tesz a
*Metamorphoses*ről, de ő egyszersmind a *Heroides*re is utal: Lus-
combe 2013, 29, 66. jegyzet.

Bibliográfia

- Balint, B. K. 2010a. „Baudri of Bourgeil”: R. E. Bjork (szerk.): *Ox-
ford Dictionary of the Middle Ages*. 1. köt. A–C. Oxford, 235.
- Balint, B. K. 2010b. „Hildebert of Lavardin”: R. E. Bjork (szerk.):
Oxford Dictionary of the Middle Ages. 2. köt. C–J. Oxford, 799.
- Balint, B. K. 2010c. „Marbod of Rennes”: R. E. Bjork (szerk.): *Ox-
ford Dictionary of the Middle Ages*. 3. köt. J–Q. Oxford, 1085.
- Borbély G. 2008. *Civakodó angyalok. Bevezetés a középkori filozófi-
ába*. Budapest.
- Buytaert, E. M. (kiad.) 1969. *Petri Abaelardi opera theologica II. Theologia christiana. Theologia scholarium (recensiones breviores). Capitula haeresum Petri Abaelardi*. CCCM 12. Turnhout.
- Buytaert, E. M. – Mews, C. J. (kiad.) 1987. *Petri Abaelardi opera theologica III. Theologia „summi boni”. Theologia „scholarium”*. CCCM 13. Turnhout.
- Clanchy, M. T. 1999. *Abelard. A Medieval Life*. Oxford.
- Coulson, F. 2007. „Ovid’s Transformations in Medieval France (ca. 1100–ca. 1350)”: A. Keith – S. Rupp (szerk.): *Metamorphosis. The Changing Face of Ovid in Medieval and Early Modern Europe*. Toronto, 33–60.
- Dimmick, J. 2002. „Ovid in the Middle Ages: Authority and Poetry”: P. Hardie (szerk.): *The Cambridge Companion to Ovid*. Cambridge, 264–287.
- Dronke, P. 2001. „Review of Listening to Heloise. The Voice of a Twelfth-Century Woman”: *International Journal of the Classical Tradition* 8, 134–139.
- Ferruolo, S. C. 1985. *The Origins of the University. The Schools of Paris and Their Critics, 1100–1250*. Stanford.

- Fyler, J. M. 2009. „The Medieval Ovid”: P. Knox (szerk.): *A Companion to Ovid*. Chichester, 411–422.
- Gaunt, S. 2010. „Jongleur”: R. E. Bjork (szerk.): *Oxford Dictionary of the Middle Ages*. 3. köt. J–Q. Oxford, 910–911.
- Gaunt, S. – Kay, S. 1999. „Major Troubadours”: S. Gaunt – S. Kay (szerk.): *The Troubadours. An Introduction*. Cambridge, 279–291.
- Harvey, R. 1999. „Courtly Culture in Medieval Occitania”: S. Gaunt – S. Kay (szerk.): *The Troubadours. An Introduction*. Cambridge, 8–27.
- Hexter, R. 2002. „Ovid in the Middle Ages. Exile, Mythographer, Lover”: B. W. Boyd (szerk.): *Brill’s Companion to Ovid*. Leiden–Boston–Köln, 413–442.
- Knox, P. E. 2010. „Commentaries on Ovid”: B. W. Boyd – C. Fox (szerk.): *Approaches to Teaching the Works of Ovid and the Ovidian Tradition*. New York, 27–30.
- Krupp, J. 2020. „Előszó”: Krupp J. (szerk.): *Világok között. Tanulmányok Ovidius életművéről*. Budapest, 7–10.
- Láng B. 1994. „Petrus Abaelardus”: *Sic Itur ad Astra* 8/3–4, 131–146.
- Le Goff, J. 1979. *Az értelmiség a középkorban*. Ford. Klaniczay Gábor. Budapest (eredetileg: *Les Intellectuels au Moyen Age*. Paris, 1957).
- Luscombe, D. E. (kiad.) 1979. *Peter Abelard’s Ethics*. Oxford.
- Luscombe, D. E. 2002. *Peter Abelard*. Oxford.
- Luscombe, D. E. (kiad.) 2013. *The Letter Collection of Peter Abelard and Heloise*. Oxford.
- Marenbon, J. 1997. *The Philosophy of Peter Abelard*. Cambridge.
- Marenbon, J. 2000. „Authenticity Revisited”: B. Wheeler (szerk.): *Listening to Heloise. The Voice of a Twelfth-Century Woman*. New York, 19–33.
- Mews, C. J. 2014. „Between Authenticity and Interpretation. On the Letter Collection of Peter Abelard and Heloise and the *Epistolae duorum amantium*”: *Tijdschrift voor Filosofie* 76, 823–842.
- Migne, J.-P. (kiad.) 1995. *Petri Abaelardi abbatis rugensis opera omnia*. PL 178. Turnhout.
- Pagani, I. – Orlandi, G. (kiad.) 2013. *Abelardo ed Eloisa: Epistolario*. Torino.
- Richmond, J. 2002. „Manuscript Tradition and the Transformation of Ovid’s Works”: B. W. Boyd (szerk.): *Brill’s Companion to Ovid*. Leiden–Boston–Köln, 443–483.
- Robertson, D. W. Jr. 1974. *Abelard and Heloise*. London.
- Romig, M. – Burnett, C. – Luscombe, D. E. (kiad.) 2004. *Petri Abaelardi opera theologica V. Expositio in Hexameron. Abbreviatio Petri Abaelardi expositionis in Hexameron*. CCCM 15. Turnhout.
- Sweeney, E. C. 2007. „Abelard’s *Historia Calamitatum* and Letters. Self as Search and Struggle”: *Poetics Today* 28, 303–336.
- Taylor, A. 1998. „A Second Ajax. Peter Abelard and the Violence of Dialectic”: D. Townsend (szerk.): *The Tongues of the Fathers. Gender and Ideology in Twelfth-Century Latin*. Philadelphia, 14–34.
- Turgonyi Z. (ford.) 1985. *Abaelardus: Szerencsétlenségeim története*. Budapest.
- Verbaal, W. 2014. „Trapping the Future. Abelard’s Multi-Layered Image-Building”: B. S. Hellemans (szerk.): *Rethinking Abelard. A Collection of Critical Essays*. Leiden–Boston, 187–212.
- Walters, L. J. 2005. „Christine de Pizan, France’s Memorialist. Persona, Performance, Memory”: *Journal of European Studies* 35, 29–45.
- Zemplényi F. 1998. *Az európai udvari kultúra és a magyar irodalom*. Budapest.